

5. oktoobril 1988 toimus Tallinnas Soome ja Eesti ajaloolaste koostöö raames teaduslik loengupäev «Raamat ja lugeja 18. ja 19. sajandil». Ettevalmistus algas kevadel, mil otsustati käsitleda kõrvutavalt Soome ja Eesti kultuurinähtusi. Need on üksteisega tihedalt seotud ja vastastikkude üksteist tinginud. Keskenduti kirjaoskuse levikule, kirjutamisoskuse arengule, lugemise ajaloole, täpsemalt raamatu ja lugeja suhete eri aspektidele. Eelnevalt oli omavahel ettekandeid tutvumiseks lähetatud.

Soomest olid koostöö koordineerijate ja külalisesinejatena Tallinna saabunud kultuurilevi ja kultuurisuhete tuntud uurijad Helsingi Ülikooli professorid Päiviö Tommila ja Pentti Laasonen, Porvoo Ülikooli dotsent Erkki Markkanen ja Helsingi Ülikooli ajaloo-osakonna teadussekretär Tuire Raitio. Eesti poolt osalesid Ajaloo Instituudi direktor Raimo Pullat ja ajaloodoktor Ea Jansen (siinpoolsed koostöö juhid, koordineerijad ja kõnesoleva ettevõtmise korraldajad), ettekannetega ajaloodoktor Heldur Palli ning teadustöötajad Indrek Jürjo ja Liivi Aarma. Ettekanded olid veel Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu teadustöötajalt Elsa Kudult, Elna Hanssonilt ja Kiira Schmidtilt.

Loengupäev algas 5. oktoobril Keele ja Kirjanduse Instituudi nõukogu saalis. Tallinna olid saabunud ka Soome kultuuriuurijate noorema põlvkonna esindajad Jussi Nuorteva, Karl Erik Mihkelson ja Juha Lanliin. Külalisena oli kohal ajakirja «Keel ja Kirjandus» kirjandusajaloo ja rahvaluule osakonna toimetaja Heldur Niit.

Avakõnes soovis R. Pullat tulemusrikkast tööpäeva mõlemale poolele. On ju üks koostöö eesmärke täiendada mõlema maa kultuuriuurimusi uute tulemuste ja seisukohtadega. Samas märkis kõneleja, et ühtlasi tähistab loengupäev Soome raamatu sünni 500. aastapäeva. Nende pidustuste kulminatsioon oli augustikuu Turus. Vastukõnes ütles P. Tommila oma-poolsed tervitussõnad ning kinkis igale võõrustajale esindusliku Soome raamatu ajaloo näituse kataloogi «Kirja Suomes».

Kirjaoskuse uurimisel ettetulevaid raskusi käsitles Helsingi Ülikooli profes-

sor P. Laasonen. Põhja-Karjala 17. sajandi teeneka uurijana on ta kirjutanud ka uurimuse Johannes Gezelius vanemast, kes oli seotud Tartu Ülikooliga (kreeka ja heebrea keele professor) ja Liivimaa kultuurieluga aastail 1641—1664. P. Laasonen kõneles kirjaoskuse laialdasest levikust Soomes 18. sajandil ja 17. sajandilgi. Kirjaoskust näitavate vanema perioodi allikatena on kasutada enamasti kiriku meetrikaraamatud, milles kirjaoskus on märgitud kogu elanikkonna kohta, kuid mitte alati ei selgu, mis tasemel kirjaoskusega on tegemist: kas usutõdede peast ütle mis, vaevalise veerimise või vaba lugemisoskusega, mis võimaldab loetust aru saada. Küllalt keerukad ja piirkonniti erinevad olid kirjaoskuse märkimistavad. Ettekandja puudutas ka probleemideringi, mis on seotud inimese psüühika võimaliku muutumisega kirjaoskuse omandamisel.

Eelnevaga haakus P. Tommila käsitlus «Kirjutamisoskuse leviku uurimise probleeme Põhjamaades». P. Tommila on Soome ajakirjanduse ajaloo nimekaim uurija ja mitmekõitelise Soome kultuuri ajaloo toimetaja. Kirjasõna levi uurimisel on tema tähelepanu pöördunud ka kirjaoskusele. Professor tõdes, et viimasel aastakümnel on lugemis- ja kirjutamisoskuse leviku uurimine Põhjamaades aktiivne. Sellest annavad tunnistust rahvusvahelised konverentsid Jyväskylä (1981), Taanis Odenses (1984) ja Islandis Reykjavíkis (1987). Kirjutamisoskusele eraldi on siiani vähe tähelepanu pööratud. Arutletakse, milline kirjutamistase oskuse määratlemisel aluseks võtta: kas lihtne allkirjaandmise oskus või oskus kirjutada näidiste või etteütlemise järgi või aktiivne kirjutamisoskus oma mõtete väljendamiseks. Viimast nimetatakse ka täielikuks kirjutamisoskuseks.

Kirjaoskuse levikust Eestis andsid ülevaate ajaloodoktor H. Palli (18. sajandi teine pool Otepää kihelkonna personaalraamatu andmeil) ja L. Aarma (18. sajandi lõpust 19. sajandi keskpaigani Eestimaa kubermangu talurahva hulgast Vene sõjaväkke värvatud noormeeste andmeil). Et ettekannete tekstidega oldi eelnevalt tuttavad, siis toimus elav arutelu. P. Laasonen tundis huvi H. Palli uurimuse aluseks olnud personaalraamatute

kasutamise- ja täitmiskorra vastu, sest sellega seid kirikuraamatuid Soomes ei olevat peetud. H. Palli iseloomustas allikat kirjaoskuse andmete kasutamise aspektist. Allika positiivseteks joonteks on andmete üldisus: haaratud on nii mehed, naised kui ka teatud vanuses lapsed. Ajaliselt on hõlmatud suhteliselt pikk periood ning on võimalik vanemate inimeste andmete alusel retrospektiivselt iseloomustada lugemisoskuse oletatavat levikut 18. sajandi algul või 17. sajandi lõpul. J. Nuorteva pidas olemasolevatest kirjaoskuse uurimise allikatest parimaiks kiriku meetrikuraamatuid, mis kajastavad nii meeste kui ka naiste kirjaoskust. Näitena esitas ta paari Soome kihelkonna kirikumeetrika alusel saadud lugemisoskuse andmed: juba 1770. aastail esines noorte hulgas 90%-line kirjaoskus. L. Aarma arvates tuleks aga kirikumeetrikat kasutades lähendada enam allikakriitilistest seisukohtadest, nagu seda tegi P. Laasonen, sest pastorite märkmed ei peegelda mitte alati erapooletut ega omakasupüüdmatut kirjapanekut ning tegelikku lugemisoskust. L. Aarma märkis, et kirjaoskuse uurimisel nekrutinimekirjade alusel ei saa andmeid talupoegade haritumate kihtide, nagu taluperemeeste, nende järglaste, külakooliõpetajate jt. kirjaoskuse kohta. Kuid ei värvatud ka vaimselt alaarenenud ja kehaliste puuetega noormehi. See omakorda nivelleerib tulemusi. Seetõttu peegeldavad mainitud nimekirjad talurahva kirjaoskust ja selle arengut üsna objektiivselt.

Järgmise ettekannete ringi «Kirjavara ja lugeja linnades 17.—18. sajandil» avas dotsent Erkki Markkanen. Ulatusliku arhiiviainese alusel oli koostatud käsitlus «Soome linnaelanikkonna kirjavara aastail 1600—1734». Allikatena oli kasutatud arhiivides säilinud, inimese surma puhul koostatud varaloendeid. Nimetatud allikalik on viimastel aastakümnetel leidnud senisest enam kasutamist eripalgelisteks uurimusteks. Seda tunnistas ka Saksamaa Liitvabariigis väljaantud varaloendite kasutamise bibliograafia, mida koosolijatele tutvustas E. Markkanen. Tallinna varaloendite läbitöötamist on alustanud R. Pullat. Tema ettekandes «Lugeja ja raamat Tallinnas 18. sajandil» oli analüüsitud enam kui poolteisesaja varaloendi andmestikku. Vaatlus ei haaranud siiski kõiki säilinud inventaariume ning uurimistöö jätkub. Allikatena võimaldavad pärandinimestikud saada tõelähedase

ettekujutuse tolaeagsete inimeste eluusemest, riitusest, varanduslikust seisundist ja kultuuritasemest, seejuures lugemisvarast, valitsenud lugemishuvist ja mentaliteedist. Läbitöötatud inventariandmetest selgus Tallinna elanike valduses olnud kirjavara arvuline kasv, teoloogilise kirjanduse osatähtsuse vähenemine ilmaliku raamatu kasuks ning elanikkonna eri kihtide iselmline lugemisvara. Vaatlusel oli eelkõige pietistliku kirjanduse levimine tolaeagses Tallinnas. Käsitlusest jäid välja valgustuskirjanduse mõjud.

Indrek Jürjo täiendas eelnevaid uurimusi raamatulevi kohta raamatukaubanduse ja raamatute kättesaadavuse vaatenurgast. Tema ettekandes «Tallinna raamatukaubandus 18. sajandil» käsitleti raamatute hankimis- ja müügivõimalusi sees professionaalse raamatukaubanduse tekkimisega kõnealuse sajandi teisel poolel. Varem müütsid raamatuid peamiselt raamatukõitjad. Tekkinud raamatukaubandusel olid tihedad sidemed Lääne-Euroopa raamatuturgudega ning sajandi viimasel kolmandikul olid siinsetele lugejatele kergesti kättesaadavad kõik Euroopa vaimukultuuri saavutused. Tallinnas tegutsesid stationsaarsed raamatukauplused, talupoegadele mõeldud raamat oli ka nn. sõbrakaubanduses kättesaadav.

Tegelikku raamatuhuvi peegeldavad aga otseselt raamatukogu laenutused. Seda teemade ringi käitlesid TRU Teadusliku Raamatukogu teadustöötajate ettekanded: E. Kudu «F. M. Klinger ja tema teoste lugejad Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandi alguses», E. Hanssoni «Baltica kasutamistest Tartu Ülikooli Raamatukogus 1802—1812» ja K. Schmidt «Soome üliõpilased Tartu Ülikooli Raamatukogu kasutajatena 1802—1812». E. Kudu ettekanne jäi pidamata, tekst aga oli kohalolijatel tutvumiseks käepäras. Tartu Ülikooli Raamatukogu laenutuste žurnaal on hinnaline ajalooallikas, mille täielik läbitöötamine seisab veel ees. Seetõttu jäid ettekanded enam empirilisele tasandile ning ettekandjad E. Hansson ja K. Schmidt loobusid üldistuste tegemisest vaimsete suundumuste ja muutuste kohta siinse haritlaskonna mentaliteedis. Ettekannetes toodud materjal tõestas aga Tartu üliõpilaste ja professorite avarat lugemishuvi, mis ületas kaugelt nende erialased vajadused.

Ettekannetele järgnes elav arutelu. Üldse võttis suure osa seminari ajast

enda alla teaduslik diskussioon. Selline teadusliku koostöö vorm oli osavõtjate arvates palju viljakam ja uusi ideid ning uurimissuundi rohkem genereeriv kui suured ja ülirepresentatiivsed teaduskonverentsid.

Loengupäev lõppes P. Tommila ja R. Pullati kokkuvõtetega. Nad rõhutasid kõikide kohalolijate aktiivset osalemist ning huvi. Eesti ajaloolased tõdesid, et sellised rahvusvahelise teadusliku koostöö vormid peaksid saama meil tavaliseks

(eriti koostöö meie kultuuriajaloo seisukohalt oluliste maadega, nagu mõlemad Saksamaad ja Skandinaavia) ning igati tuleks soodustada meie teadlaste, eeskätt noorema põlvkonna osavõttu seda laadi üritustest välismaal. Loengupäeva ettekanded avaldatakse Soomes teadusliku väljaandena.

6. oktoobril toimus ühine väljasõit eestlaste kirjakuultuuri arendaja C. R. Jakobsoni talumuuseumi Kurgjale.

Liivi AARMA